

SÓLYOM Réka

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Budapest
solyomreka@hotmail.com, solyom.reka@kre.hu

NYELVI VÁLTOZÁS, KREATIVITÁS ÉS MEGÉRTÉS

Napjaink magyar nyelvének neologizmusairól

Language Change, Creativity, and Interpretation

Neologisms in present-day Hungarian

Jezičke promene, kreativnost i razumevanje

Neologizmi u savremenom mađarskom jeziku

A tanulmány a mai magyarnyelv-használatban megjelenő nyelvi változást és kreativitást: neologizmusok szemantikai, stilisztikai jellemzőit, valamint a hozzájuk kapcsolódó nyelvhasználati attitűdöket elemzi funkcionális-kognitív keretben. A változatos grammatikai felépítésű szavak – *be* igekötős igék, szóösszetételek, *-l/-z* képzővel létrejött igék, elvonással keletkezett igék, főnév → melléknév szófajváltással keletkezett melléknevek – elemzése elsősorban az elmúlt öt évben, legutóbb pedig 2015 őszén felvett kérdőíves felmérések vonatkozó válaszaira épül. A kapott válaszok segítségével következtetni lehet nemcsak a nyelvhasználók jelentéskonstruálási folyamataira és stílustulajdonítására, de lehetővé válik egy-egy neologizmus szemantikai szerkezetének grafikus ábrázolása is a fogalmi integrációs modell (blendingmodell) keretében. A tanulmány végén sor kerül azoknak a tanár foglalkozású adatközlőktől származó, vonatkozó válaszoknak a bemutatására is, amelyeket a megkérdezettek 2015 őszén adtak meg a neologizmusoknak az oktatási folyamatban betöltött szerepével kapcsolatban.

Kulcsszavak: nyelvi változás, kreativitás, neologizmus, funkcionális-kognitív elemzés, fogalmi integráció

Bevezetés

Jelen tanulmány a mai magyarnyelv-használatban megjelenő *neologizmusok* segítségével mutat be példákat a *nyelvi változási folyamatok*, illetve a *kreativitás*

témaköréből. A bemutatandó példák segítségével funkcionális-kognitív keretben elemzi továbbá a kapcsolódó *befogadói megértési folyamatokat, stílustulajdonítást és attitűdöket* az elemzett neologizmusokhoz kapcsolódóan. A befogadói megértési és megítélési folyamatok bemutatásához korábbi (az elmúlt öt évből származó) *kérdőíves felmérések*, valamint egy friss, 2015 októberében tanárok körében felvett felmérés vonatkozó eredményei szolgálnak adatokat.

A neologizmus fogalmának definiálása

A részletes elemzések, illetve az egyes példák bemutatása előtt fontos röviden meghatározni, hogy a jelen tanulmányban és a megadott elméleti kereten belül milyen nyelvi jelenségek sorolhatók a neologizmusok csoportjába.

A különféle lexikonokban, illetve az új szavakkal, kifejezésekkel foglalkozó művekben sok meghatározást olvashatunk a jelenséggel kapcsolatban; általában mind a magyar, mind az idegen nyelvű meghatározások kiemelik a neologizmusok újszerű voltát. Azonban a neologizmus fogalmának meghatározása: annak eldöntése, hogy egy adott időpillanatban mit tekintünk neologizmusnak, meglehetősen *problémásnak* tűnik (vö. Mínya 2003, 13, Sólyom 2015, 214–215). A jelenség meghatározásához ugyanis *célszerű több tényezőt figyelembe venni*: nemcsak az elemzett nyelvi forma keletkezésének körülbelüli idejét (azaz újszerűségének kérdését), hanem azt is, hogy egy-egy nyelvi újdonság megítélése erősen *nyelvhasználófüggő* is, vagyis az új nyelvi formával találkozó nyelvhasználó előzetes tudásától, ismereteitől, tapasztalataitól is igen erősen függ (vö. Sólyom 2014a, 18). A „neologizmusnak tekinthetőség” kérdése ráadásul több tényező mentén is „mozog”. Elképzelhető ugyanis, hogy 1) amit az egyik nyelvhasználó nem érzékel neologizmusnak, azt egy másik nyelvhasználó annak érez, 2) amit egy nyelvhasználó egy adott időpillanatban neologizmusnak érzékelt, azt ugyanez a nyelvhasználó egy bizonyos idő elteltével már nem fogja neologizmusként interpretálni (mivel a nyelvi forma begyakorlottá vált, meggyökeresedett a nyelvhasználatban).

A fenti kérdéseket, esetenként problémákat figyelembe véve, illetve az emberi megismerési folyamatok fontosságát hangsúlyozva a nyelvi változási folyamatban, jelen tanulmány *az alábbi meghatározás értelmében* tekinti neologizmusnak a bemutatandó nyelvi jelenségeket: a neologizmus tehát olyan újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz

viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít. E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, a fenti változók függvényében skalárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is (Sólyom 2014a, 19).

Nyelvi változás és neologizmusok

A fenti neologizmusdefinícióból következik, hogy az újszerű nyelvi jelenségek megjelenése szervesen és dinamikusan illeszkedik a *nyelvi változás* folyamatába: „mivel a beszélőközösségek maguk is hálózatok, új célokat érhetnek el [...]. Mind az egyéni, mind a közösségi folyamatok dinamikusak, és soha nem szűnnek meg” (Cooper 1999, 105, fordítás tőlem – S. R.). Másfelől hangsúlyozni kell a nyelvi változási folyamatoknak azt a jellemzőjét is, hogy sok egyén, nyelvhasználó nyelvhasználatának együttes következményeként jönnek létre változások, anélkül, hogy ennek a nyelvet használó egyének külön-külön tudatában lennének, vagy szándékosan akarnák előidézni azt: „A beszélők nem nyelvük fonológiai és grammatikai rendszerének megváltoztatására irányuló szándékkal hoznak létre újításokat. A beszélők azért indulnak ilyen irányba, mert meghatározott társadalmi céljaik vannak beszélőtársaikkal” (Croft 2000, 59, fordítás tőlem – S. R., vö. Keller nyelviváltozás-elméletével, l. Keller 1990).

A neologizmusok esetében mindenképpen számolni kell a nyelvi változás folyamatának fent részletezett jellemzőivel: ezeket az egyéni, a nyelvhasználók saját jelentés- és stílustulajdonítását, valamint attitűdjét tükröző jellemzőket az évről évre felvett kérdőíves felmérések vonatkozó adatainak segítségével lehet tanulmányozni és nyomon követni.

Kreativitás és neologizmusok

A neologizmusok létrejöttével, használatával, illetve elemzésével kapcsolatban egy további jellemzőt, a *kreativitást* is ki kell emelni. A kreatív nyelvhasználat, az a szándék, hogy aki mond vagy ír valamit, eredetinek, egyedinek és/vagy humorosnak, ironikusnak akar tűnni, igen gyakran vezet neologizmusok keletkezéséhez és használatához. Az új nyelvi formák létrehozásakor a cél gyakran nem pusztán új kategóriák megnevezése, hanem a figyelem felkeltése, előtérbe helyezés, nyomatékosítás, a megjegyezhetőség elősegítése (Benczes 2014, 110–111). Mi több, a kreativitás gyakran „trendiség”-gel is párosul (jó példa erre Lehrer 2003-as tanulmánya, amelynek *Understanding trendy neologisms* a címe).

A beszélő/író törekvése az egyediségre, a figyelemfelkeltésre, a könnyen megjegyezhetőségre sok esetben azt a célt szolgálja, hogy a hallgatóval/olvasóval egyfajta *közösséget*: közös tudást és közös (vagy hasonló) attitűdöt érjen el. A kommunikációs folyamat tehát egyfelől olyan *interaktív cselekvés* a beszélő/író és a hallgató/olvasó között, amely „tágabb közegben a szociális kogníció része” (Tolcsvai Nagy 2012, 35, idézi Benczes 2014, 111–112). Másfelől „a játékos és szellemes nyelvhasználat [...] elősegíti a beszédszituációkban résztvevők közötti egyfajta »bajtársiasság« kialakulását, és erősíti az összetartozás érzését” (Long–Graesser 1988, 57, idézi Benczes 2014, 112).

Tény ugyanakkor, hogy a neologizmusok – így a jelen dolgozatban szereplő különféle grammatikai felépítésű példák is – be- és elfogadásukat tekintve *sokféle megítélést, attitűdöt kiválthatnak*. Megértésük, pozitív vagy negatív megítélésük nagymértékben hozzájárulhat későbbi „életképességükhöz”, elterjedésükhöz vagy eltűnésükhöz. Jelen elemzés elsősorban az elemzett szavak szemantikai felépítésére és stilisztikai jellemzőire koncentrál, ezeken túl utal viszont a 2015 őszi végzett felmérés részét képező *attitűdvizsgálatnak* az eredményeire is. Ebből kiderül, hogy az általános és középiskolában tanító tanárok hogyan vélekedtek a kérdőívben szereplő neologizmusok megjelenéséről, tárgyalásáról az oktatási folyamat, elsősorban a magyaróra során.

Az elemzések elméleti kerete

A dolgozatban tárgyalt neologizmusok elemzésére *funkcionális-kognitív keretben* kerül sor. Az elemzések célja többértű: egyfelől bemutatják néhány, a mai magyar nyelvhasználatban gyakran megjelenő, grammatikai felépítésük szerint elkülöníthető csoportba sorolható neologizmus *szemantikai és stilisztikai jellemzőjét*; másfelől néhány tipikus példa esetében bemutatják a vizsgált szó szemantikai felépítésének *grafikus ábrázolási lehetőségét* a fogalmi integráció keretében.

Az elemzendő szavak szemantikai-stilisztikai jellemzőinek vizsgálatára elsősorban Lakoff–Johnson 1980, Lakoff 2006 és Kövecses 2005, 2015 (a fogalmi metaforák és metonímiák elmélete), illetve Tolcsvai Nagy 2005, 2012 (a stílus szociokulturális tényezőinek megjelenése) alapján kerül sor. A grafikus ábrázolási lehetőségek bemutatásához néhány elemzett példa esetében a Fauconnier–Turner 1998a, b, 2002 által kidolgozott *fogalmi integráció elmélete* (*Conceptual Integration Theory*, más néven *blendingelmélet*) nyújt segítséget.

A fogalmi integráció gyümölcsöző lehet a jelentéskonstruálási folyamatok tanulmányozásában és ábrázolásában (Sólyom 2015, 216): ellentétben a fogalmi

metafora- és metonímiaelmélettel, amelyek „fix” módon rögzítenek viszonyokat a mentálisreprezentáció-párok között, addig a fogalmi integráció során ún. *térépítő elemek* segítségével (Fauconnier 1994, 16) egymással kapcsolatban álló kisebb fogalmi egységeket, más szóval mentális tereket hoz létre az emberi elme. Ezek a mentális terek azután segíthetik a megértést és a további reakciókat (Kövecses–Benczes 2010, 160). A folyamatban akár kettőnél több mentális reprezentáció összekapcsolása is lehetséges, így a diskurzus során online módon működtethető és hozzáférhető, aktuálisan kialakuló, *dinamikus fogalmi szerkezet* jön létre (Fauconnier 1994, Sweetser–Fauconnier 1996, Fauconnier–Turner 1998a, b, Tolcsvai Nagy 2013, 228). Az egymással összeköttetésben lévő mentális tereket pedig keretek és kognitív modellek strukturálják, amelyek a diskurzus során változtathatók is (Fauconnier–Turner 1998a, 137).

A blending folyamata röviden a következőképpen jellemezhető (vö. Sólyom 2014a, 51–52): az integráció során a leképezésben ún. *bemeneti terek* (*input spaces*) találhatóak, amelyek között *leképezés* (*cross-space mapping*) valósul meg (Fauconnier–Turner 2002, 40–41). (Gyakori típus az, ahol két bemeneti tér vesz részt a folyamatban, de a bemeneti terek száma meg is többszöröződhet.) A terek közötti leképezés részleges, és a bemeneti terek megfelelő jellemzői között jön létre (Fauconnier–Turner 1998b, 269).

Egy másik megjelenő tér a fakultatív *generikus tér* (*generic space*), mely a bemeneti terek jellemzőit tartalmazza és vetíti egymásra (Fauconnier–Turner 2002, 41). Mint arra a „fakultatív” jelző is utal, ez a tér nem minden esetben jelenik meg. A leképezések eredményeként megjelenő tér az *integrált tér*, maga a blend (*blended space*): ebben a bemeneti terek részleges kivetítése jelenik meg (Fauconnier–Turner 1998b, 270, Fauconnier–Turner 2002, 41–42). A blendben *szelektív kivetítés* történik, ennek eredményeként jelennek meg az integrációban részt vevő terekből származó jellemzők (Turner 2007, 378).

A fogalmi integráció folyamata során öt úgynevezett *optimalitási feltétel*nek kell teljesülnie az integráció működése érdekében (Fauconnier–Turner 1998b, 280, idézi Sólyom 2014a, 53):

- 1) Integráció: a blendnek jól integrált, egységként kezelhető jelenetet kell leképeznie.
- 2) Topológia: bármely elemek közti viszonyoknak, amelyek a bemeneti terekben szerepelnek és megjelennek a blendben, meg kell felelniük a blend elemei közötti viszonyoknak.
- 3) Háló: ahhoz, hogy a blendet egységként tudjuk kezelni, megfelelő kapcsolatoknak kell lenniük a blend és a bemeneti terek között.

- 4) „Kicsomagolás”: a blendnek minden külső segítség nélkül alkalmasnak kell lennie arra, hogy a befogadó „kicsomagolja”, megértse a létrejövő szerkezetet a bemeneti terek, a terek közti leképezések, a generikus tér és az összes, a blendben szerepet játszó tér közti kapcsolathálózat rekonstruálása során.
- 5) Jó ok: ha egy elem megjelenik a blendben, jelentőségének kell lennie, tehát releváns kapcsolatokat kell tartalmaznia más, a blend működtetése során szerepet játszó terekkel és funkciókkal.

Az elemzések célja és az elemzendő neologizmusok

A dolgozatban *szavak* elemzésére kerül sor. Az elemzendő neologizmusok grammatikai felépítésük alapján öt nagyobb csoportba sorolhatók, ezek a következők: 1) *be* igekötős igék (*becéloz, bedrágul*); 2) szóösszetételek (*gerillakertész, gerilla-cv*); 3) *-l/-z* képzővel létrejött igék (*facebookol/facebookozik, szelfizik*); 4) elvonással keletkezett igék (*árfolyamrögzít, kamubejelent*); 5) szófajváltással keletkezett melléknevek (*csúcs, zsír*). A 2-es, 3-as és a 4-es csoporthoz (összetétel, képzés, elvonás) kapcsolódóan két költői hapax, a *szertefelhőz* (Lackfi János) és a *színehagy* (Varró Dániel) is szerepelt a 2015. évi kérdőívben.

Az elemzések először a megadott kategóriákon belül egy-egy jellemző példa szemantikai szerkezetének bemutatására és grafikus ábrázolására mutatnak be lehetőségeket; ezután kerül sor a 2015. évi kérdőív szavaihoz kapcsolódó releváns szociokulturális jellemzők bemutatására; végül a tanároktól származó vonatkozó válaszok segítségével a szavakhoz kapcsolódó attitűdök, illetve az elemzett neologizmusok tanítási lehetőségeire vonatkozó megjegyzések összefoglalása következik.

Be igekötős igék

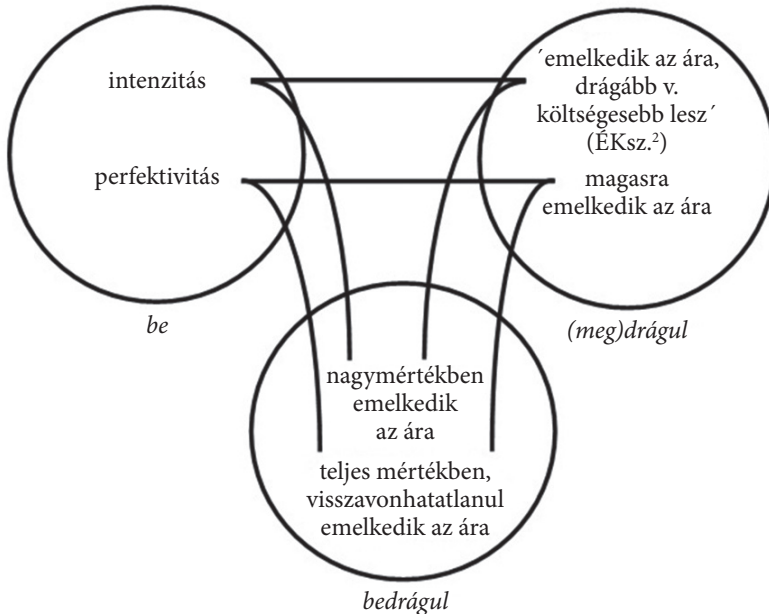
Ósi magyar igekötőnk, a *be* feltűnése napjaink magyarnyelv-használatában sok esetben megfigyelhető olyan igéknél, amelyek hagyományosan más igekötővel vagy igekötő nélkül szoktak megjelenni (vö. Sólyom 2014b). Kérdés, hogy „milyen okokból jönnek létre ezek az alakok: a rendszer szabályainak megfelelő potenciális alakok realizálódásából, pusztán szabályszegésből vagy esetleg a rendszer szabályainak átrendeződéséből?” (Ladányi 2007, 260). Azon túl, hogy a *be* igekötővel létrejött neológ alakulatok gyakran a „trendiség” (vö. Lehrer 2003) érzetét keltik, és sok esetben a szleng nyelvhasználathoz kötődnek, újfajta szemléletet is képviselnek: „A *be* igekötő új, általánosító szemléletre

épülő használata új típusú versengést indíthat el az igekötőrendszeren belül, ill. az igekötők használatában is” (Ladányi 2007, 279).

Jelen dolgozatban vizsgált *be* igekötős igék, a *becéloz* és a *bedrágul* esetében elmondható, hogy mindkettő esetében, az előbbi több jelentésében (Sólyom 2014a, 104–109), illetve az utóbbiban is érzékelték az adatközlők egyfajta intenzitást, illetve perfektitást. A 2015. évi felmérésben például a következőket írták a *bedrágullal* kapcsolatban magyarázatként (a szót kontextusban olvashatták az adatközlők): ’csak úgy juthatunk hozzá, hogy sok mindent feláldozunk érte’; ’sokkal többet kell majd fizetni érte’; ’hirtelen többre kerül’.

A *bedrágul* neologizmus szemantikai szerkezete a fogalmi integráció keretében a következőképpen elemezhető: a *be* igekötő mint intenzitást, perfektitást kifejező igekötő jelenik meg a szokásosan igekötő nélküli vagy *meg* igekötővel ellátott (*megdrágul*) helyen, így biztosítva a blend egyik bemeneti terét. A másik bemeneti térben a hagyományosan igekötő nélkül vagy *meg* igekötővel álló (*meg*)*drágul* ige áll. Ennek jelentése az ÉKsz.² értelmében ’emelkedik az ára, drágább vagy költségesebb lesz’. Ehhez a jelentéshez kapcsolódik a *be* igekötő intenzitást és perfektitást kifejező funkcióival, és alakítják ki együttesen az új jelentést.

A leírtak grafikus módon az 1. ábrának megfelelően mutathatók be:

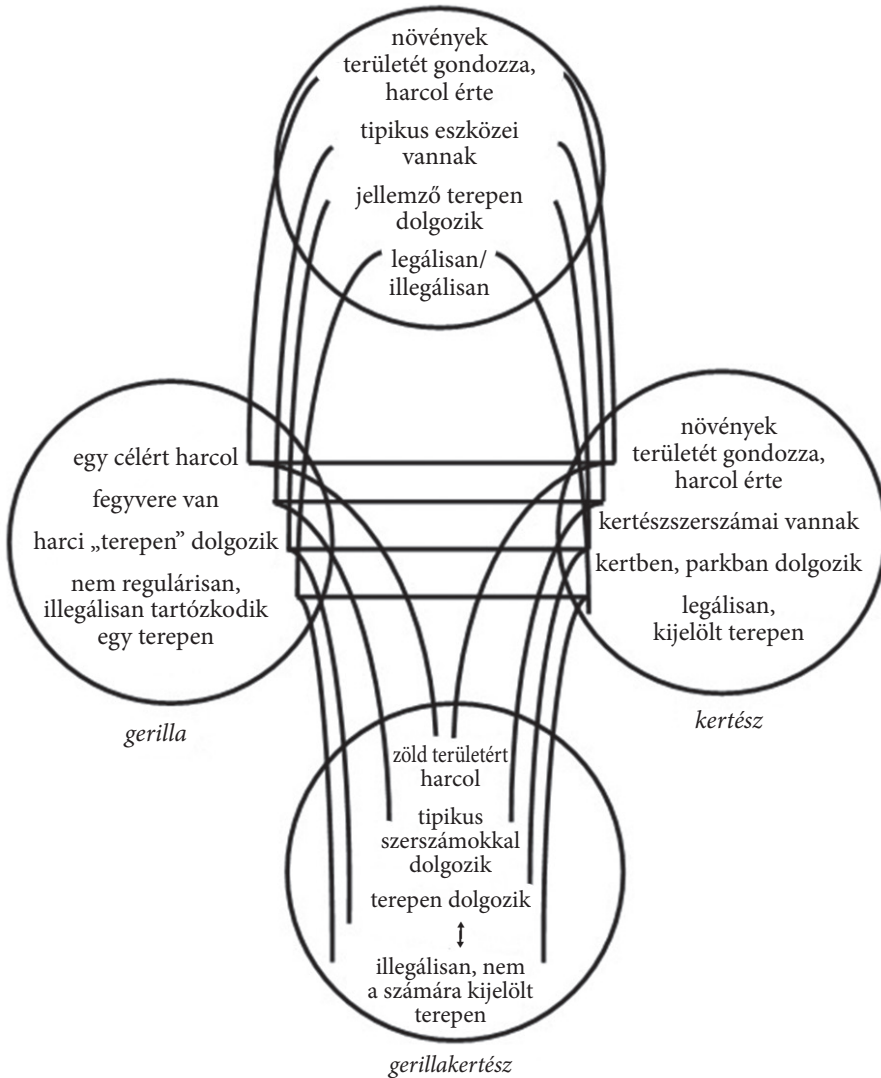
1. ábra: A *bedrágul* szemantikai szerkezete blendként ábrázolva

*Szóösszetétellel létrejött neologizmusok:
gerillakertész, gerilla-cv*

A *gerilla*- előtagról elmondható, hogy napjainkban *sok új összetett szóban megjelenik* előtagként (pl. *gerillakampány, gerillakötés, gerillatárlat*), illetve önállóan, melléknévként (*gerilla, gerillább*) is. Az elmúlt években (és kimondottan a 2011-ben és a 2015-ben) végzett kérdőíves felmérések adataiból kiderült, hogy az adatközlők jelentéskonstruálási folyamatai során a harc és az illegális fogalmak jelentek meg asszociációikban, amikor a *gerilla*- előtaggal keletkezett neologizmusokat olvasták. Az ilyen, metonimikus kiterjesztéssel kialakuló asszociációk a *gerillakertész* ('közterület-szépítés céljából illegálisan növényt ültető aktivista') szó esetében kevésbé hangsúlyozták az agresszivitást (Sólyom 2014a, 73–77), ez a *gerilla-cv* ('a többi közül kitűnő, kiválóan megírt önéletrajz') esetében más sokkal inkább profilálódott, mint az a 2015-ben kapott adatközlői magyarázatokból is kitűnik, például: 'másokon áttaposva kaphatod meg az állást', 'lerohanásos módszer', 'rámenős'. Annak ellenére írták ezt az adatközlők, hogy a szó (és a szót tartalmazó internetes idézet) valójában az ilyen módon megírt önéletrajz pozitív tulajdonságait, eredményességét hangsúlyozták.

A *gerillakertész* szemantikai felépítésének a fogalmi integráció keretében történő ábrázolására láthatunk példát Sólyom 2014a-ban. Ennek értelmében a *blending* során a két bemeneti téren a *gerilla* és a *kertész* összetételi tagok jellemzői profilálódnak (előbbi illegális módon szerveződve, fegyverekkel egy célért harcol harci „terepen”, utóbbi pedig legálisan, kertészszerszámokkal, kertben vagy parkban gondozza a növényeket). Közös jellemzőik előbb a generikus térben, majd az integrált térben egyesítődnek, kialakítva az új jelentést (l. fent).

Az elmondottak grafikus módon a 2. ábrán látható módon ábrázolhatók (az ábra forrása: Sólyom 2014a, 76):

2. ábra: A gerillakertész szemantikai szerkezete blendként ábrázolva

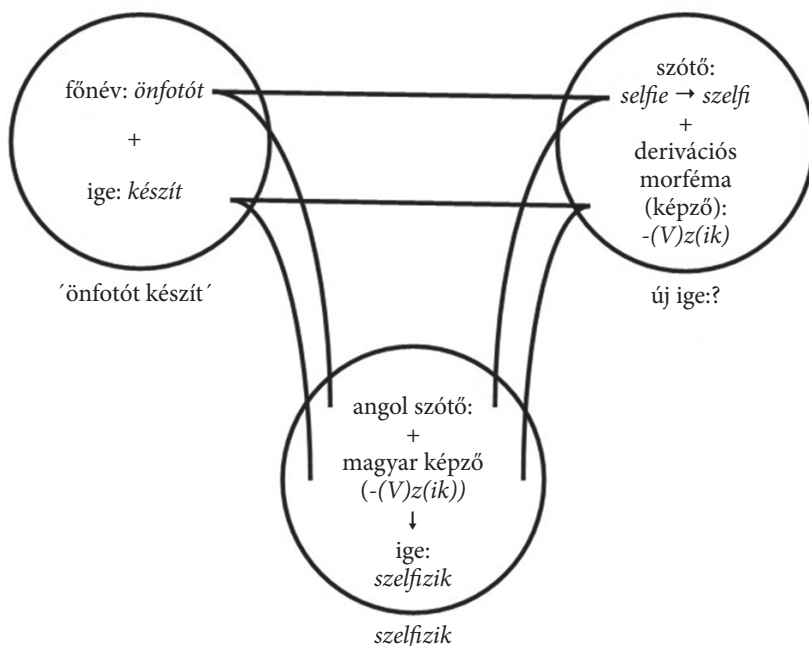
-L/-z képzővel létrejött igék:
facebookol/facebookozik, szelfizik

Két, legutóbb 2014 során vizsgált ige, a *facebookol/facebookozik* és a *szelfizik* képviseli ezt a csoportot. Mindkettőről elmondható, hogy egy-egy hosszabb, körülírással kifejezhető szerkezetet (‘a Facebook nevű közösségi oldalt hasz-

nálja' és 'önfotót készít') *sűrítenek* az angol szótó és a magyar *-l* és *-z* képző segítségével egy-egy szóba.

A befogadó az elemzett szavakat hallva, olvasva így egyfelől észleli, hogy magyar igéket hall, olvas, másfelől viszont – az angol szótó következtében – egyfajta „trendiséget”, közösséghez tartozást is érezhet (különösen a közösségi oldal említése esetében). Meg kell azonban jegyezni, hogy mindkét szó esetében előfordult, hogy az adatközlők metonimikusan tágabban értelmezték a neologizmusokat: a *facebookol* esetében 'ismerkedik'; 'internetezik, szörföl a neten'; 'nézeget másokat a neten', míg a *szelfizik* esetében 'fényképezkedik'; 'pózol'; 'saját magáról képet csinál, hülye pózban' (sic!) jelentésmagyarázatok is előfordultak. A 2014. évi kérdőívben szereplő *facebookol* alak esetében pedig többen utaltak arra, hogy ezt a változatot inkább az ironia kifejezésére használnák, „hétköznapi” értelemben a szabályos képzési módot követő *facebookozik* alakkal élnének.

A 3. ábra a *szelfizik* szemantikai felépítését ábrázolja a fogalmi integráció keretében: a bemeneti terekben a fent ismertetett *önfotót készít* és a *szelfi + z(ik)* alakulat kerül kapcsolatba egymással, így alakítva ki az új szó jelentését az integrált térben.

3. ábra: A *szelfizik* szemantikai szerkezete blendként ábrázolva

Elvonással keletkezett igék: árfolyamrögzít, kamubejelent

Az előző pontban ismertetett, szóképzéssel létrejött igéknek bizonyos tekintetben, grammatikai szempontból „párjaként” értelmezhetők az *elvonással létrejött neologizmusok*. Ezekből mind a beszélt nyelvben, mind az írott köznyelvben (például reklámok, hirdetések, publicisztika nyelve) sok található.

A magyar nyelvben az utóbbi évtizedekben az *elvonásnak egy másik speciális esete terjedt különösen el*: amikor összetett főnevekből *összetett igéket hozunk létre* oly módon, hogy a főnévi összetételben jelen levő viszonyt érvényesnek tekintjük a belőlük elvont összetett igéken belül is, és az így létrejövő összetétel tagjai között olyan szintaktikai viszony alakul ki, amely egyébként nem fordulhat elő: gép + írás › gépírás › gépír; képviselő › képvisel. Létrejöttének mechanizmusa tehát a következő: egyszerű névszó + igéből képzett egyszerű főnév → összetett főnév → összetett ige.

– mutatja be a jelenséget a *Magyar grammatika* (Lengyel 2000, 340, kiemelések tőlem – S. R.).

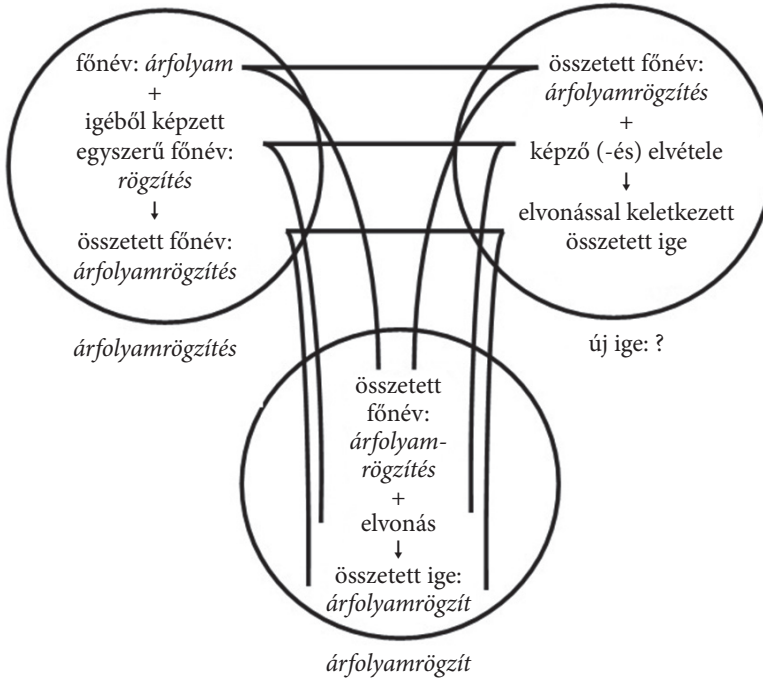
A 2015-ös kérdőív neologizmusai között elvonással keletkezett igék voltak az *árfolyamrögzít* (‘jelzaloghitelt törlesztő banki ügyfélként részt vesz az árfolyam-rögzítési – árfolyamgát – programban’) és a *kamubejelent* (‘álhírt közöl a nyilvánossággal’).

Mindkét szóval kapcsolatban elmondható, hogy 2015-ben igen nagy arányban ismerték fel az adatközlők őket: az *árfolyamrögzít* felismertsége 84,21%-os, a *kamubejelenté* pedig 100%-os volt. Arra a kérdésre azonban, hogy mit gondolnak a szavak stílusáról, hangulatáról, az adatközlők például a „nem helyesen használt szó”, „nem helyénvaló”, „primitív” (sic!), illetve a „helytelen”, „nem elvárt”, „szörnyű” jelzőket használták. Ezek feltehetően egyrészt az ilyen módon keletkezett szavak erős sűrítettségére, ebből következően pedig az adatközlők számára pongyolának tűnő jelentésükre vonatkoznak. Másrészt hozzá kell tenni, hogy az *árfolyamrögzít* esetében magára a banki folyamatra, illetve a banki hitelfelvétel következtében megfigyelhető eladósodásra is vonatkozott az adatközlők negatív attitűdje. (Hasonló jelenség volt megfigyelhető néhány évvel ezelőtt a *bankol* szóval kapcsolatban.)

Az elvonással keletkezett igék esetében a jelentéskonstruálás folyamatában bizonyos tekintetben a képzéssel ellentétes folyamat játszódik le. A kiindulópont egy olyan összetett főnév, amelyet jól ismernek az adatközlők (*árfolyamrögzítés, kamubejelentés*), majd a képző elvételével ebből jön létre az új jelentés.

E két jellemző alkotja az integráció bemeneti tereit, és hozza létre az integrált teret, amelyben megjelenik az új, összetett igealak.

A fenti folyamatokat az *árfolyamrögzít* esetében grafikus módon a 4. ábra szemlélteti:

4. ábra: Az *árfolyamrögzít* szemantikai szerkezete blendként ábrázolva

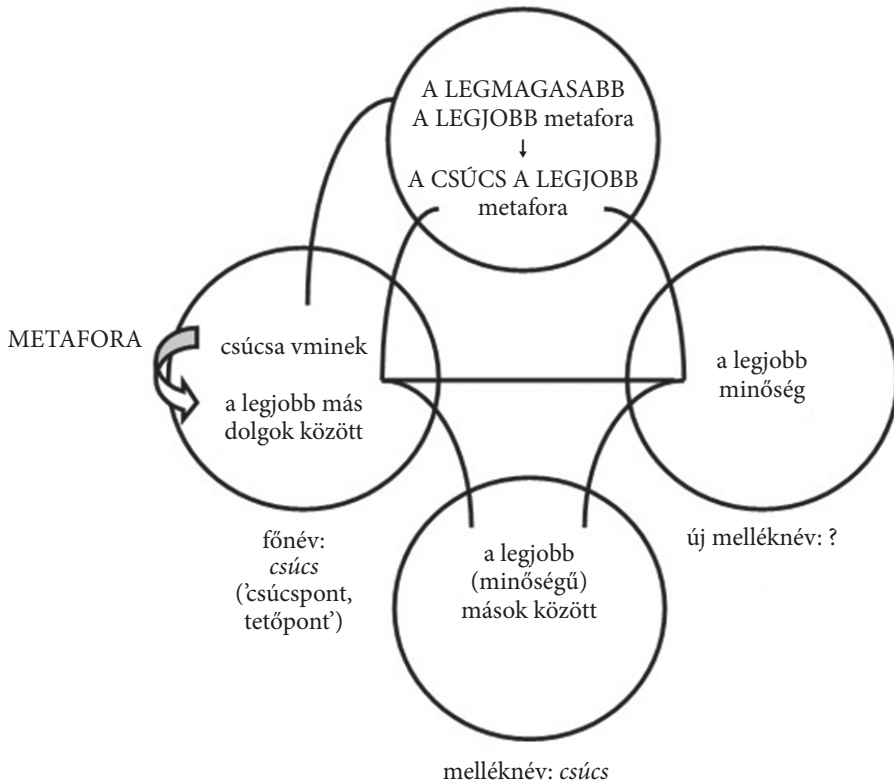
Szófajváltással keletkezett melléknevek: *csúcs*, *zsír*

A szlengben napjainkban gyakran megjelenő 'nagyon jó, kiváló' jelentésű és az említett „trendi” kategóriába sorolható *főnév*→*melléknév* jelentésváltozással létrejött neologizmusok közül két példa, a *csúcs* és a *zsír* szerepeltek a 2013. és a 2014. évi kérdőívben. A *zsírral* kapcsolatban elmondható, hogy jelentésmagyarázataikban az adatközlők igen nagy arányban adtak meg metonimikus viszonyokat leképező asszociációkat, úgymint: a *zsír*, *zsiradék*, *zsirosság* a gazdagsághoz és a hatalomhoz kapcsolódik, hiszen akinek sok *zsír* volt a konyhájában (vagy akár maga is kövér, tehát *zsiros* volt), valószínűleg nem éhezett, gazdag volt. Egy másik jellemző, kisebb arányban feltűnő asszociáció volt a hibátlanság megjelenése: ha egy szerkezet (például gép vagy ajtó) *zsirozása*

megtörtént, hibátlanul fog működni; ez is a pozitív asszociációt erősíti tehát (a *zsír* szemantikai felépítésének és grafikus ábrázolásának részletes elemzésére l. Sólyom 2015, 219–220).

A *csúcs* melléknév szemantikai szerkezete a fogalmi integráció folyamatában egy fogalmi metaforán alapuló jelentésváltozásként magyarázható, ahol „a két bemeneti tér megfelel a fogalmimetafora-elmélet forrás- és céltartományának, az integrált tér pedig megőröklí valamelyik bemeneti tér szerkezetét (általában azét, amely forrástartományként szolgál)” (Benczes 2006, 56, fordítás tőlem – S. R.). A *csúcs* melléknév esetében egy orientációs metafora (Lakoff–Johnson 1980, 14–21), a legmagasabb a legjobb a kiindulópon, amelyből (metonimikus sűritéssel, valaminek a minőségére vonatkoztatva) kialakul az új, melléknévi jelentés az integrált térben.

Az elmondottakra példa a *csúcs* melléknév blendje, amelyet az 5. ábra szemléltet:

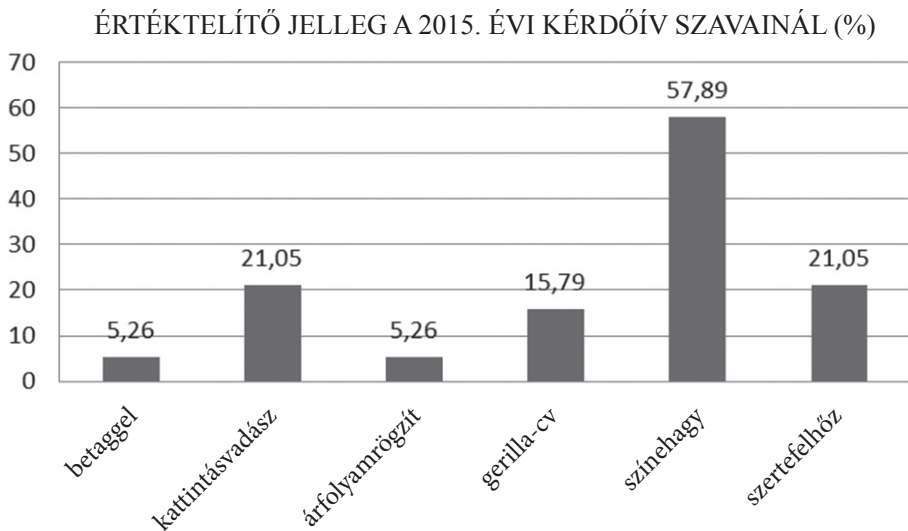
5. ábra: A *csúcs* melléknév szemantikai szerkezete blendként ábrázolva

*A stílus szociokulturális tényezőinek megjelenése
a kérdőív vonatkozó válaszaiban*

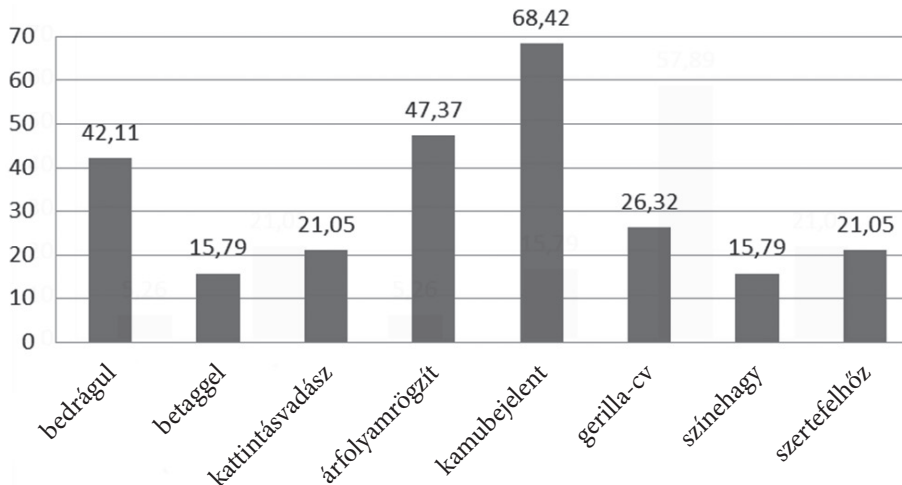
„A szociokulturális tényezők leképezik (részben leképezik) a megformált-ság nyelvi eszközeivel a nyelvi interakció azon összetevőit, amelyek nem nyelvi-ek (szociális, személyes viszonybeli jellegűek) vagy a nyelvi potenciált közösségi (nem nyelvi) paraméterek szerint értelmezik” (Tolcsvai Nagy 2012, 39). E megállapításnak megfelelően a kérdőív egyik kérdése minden neologizmus esetében arról kérdezte az adatközlőket, mit gondolnak a kontextusban olvasott, kiemelt neologizmusok stílusáról. Jelen tanulmány keretei között nincs arra lehetőség, hogy az összes vonatkozó választ részletesen elemezzük, rá kell azonban mutatni néhány jellemző, arányát tekintve relevánsnak mondható válaszra.

A szociokulturális tényezők (magatartás, helyzet, érték, idő, nyelvváltozat, vö. Tolcsvai Nagy 2012, 38) tekintetében jellemző módon az alábbiakra utaltak az adatközlők vonatkozó válaszaikban: érték (jellemzően értéktelítő és -megvonó); idő (jellemzően újszerű); nyelvváltozat (irodalmi nyelv a szépirodalmi példánál, diáknyelv, szleng); helyzet (egy esetben, az *árfolyamrögzit* szónál említették a hivatalos stílust).

Nagyon változatos volt az *érték* megjelenése a legtöbb elemzett szónál. A pozitív (értéktelítő) és negatív (értékmegvonó) jelleget a 6. ábra diagramjai mutatják:

ÉRTÉKMEGVONÓ JELLEG A 2015. ÉVI KÉRDŐÍV SZAVAINÁL (%)

6. ábra: Értéktelítő és értékmegvonó jelleg (>5%) az elemzett neologizmusok esetében

Tanári vélemények a kérdőív neologizmusainak megjelenéséről az oktatásban (2015)

A kérdőív utolsó kérdése arra vonatkozott, hogy a tanárként dolgozó adatközlők véleménye szerint *kell-e, lehet-e tanítani a magyarórán* a kérdőívben szereplő neologizmusokhoz hasonló szavakat, és ha igen, milyen módon, milyen témakörnél, milyen korpusz segítségével. A kapott válaszok alapján *három jellemző attitűd* rajzolódott ki; az alábbiakban ezeket egy-egy példaként adott válasz idézése illusztrálja:

- 1) Kell, hasznos beszélni az ilyen szavakról, hiszen a diákok nyelvében nap mint nap feltűnnek ezek. Például: „Érdemes említést tenni a tanítási órákon ezekről vagy hasonló szavakról [...]. A tanulónak érdekes is, ha hozzá közelebb álló dolgokról beszélünk.”
- 2) A kérdőív bizonyos szavai „helytelenek”, „hibásak”, ezért semmiképpen nem szabad beszélni róluk magyarórán. Például: „1–6. kiemelt szavait [köznyelvi neologizmusok] kerüljük, példaként ne adjuk. Tudjuk, hogy a köznyelvben használják, de irodalmi szövegalkotásnál véleményem szerint nem elfogadhatók. 7–8. [szépirodalmi példák]: jó dolog érdekes új szavakat kitalálni, »alkotni«”.

- 3) Érdeemes beszélni róluk, de meg kell említeni, hogy milyen kommunikációs szituációban alkalmazhatók, alkalmazandók. Például: „Mindenképpen célszerű említést tenni róluk, hiszen a fiataloknak meg kell tanulniuk, hogy milyen fórumon milyen nyelvi stílust használjanak, használhatnak.”

Összességében úgy tűnik tehát, hogy a tanárok *egy része inkább megengedő, más része inkább elutasító* a köznyelvi neologizmusok tanítása terén, egy harmadik csoportjuk pedig fontosnak tartja, hogy *megfelelő funkcióban* szerepeljenek a példaszavak a magyarórán, így akár még arra is alkalmasak, hogy különféle kommunikációs módokat, a stílus kommunikációsszituáció-függő voltát bemutassák a diákoknak.

Összefoglalás

Jelen tanulmány az elmúlt években gyűjtött és elemzett, változatos grammatikai és szemantikai felépítésű *neologizmusokból* mutatott be néhány példát azzal a céllal, hogy összefoglalást, áttekintést adjon napjaink magyarnyelvhasználatának egy fontos és érdekes területéről. Az elemzett neologizmusokat nemcsak grammatikai felépítésük, hanem szemantikai szerkezetük, stilisztikai jellemzőik, illetve az oktatásban betöltött szerepük alapján is vizsgálta. A fogalmi integráció (blending) folyamatának és a releváns stilisztikai jellemzők felhasználásának segítségével ilyen módon lehetővé vált egy-egy „szinkrón metszet” bemutatása a témában az évek során nyelvhasználóktól kapott válaszok segítségével. Ezt a célt szolgálták a 2015 őszen gyakorló tanárok körében felvett kérdőíves felmérés vonatkozó eredményei.

A friss eredmények szervesen illeszkednek *a neologizmusok grammatikai, szemantikai felépítésével, stilisztikai jellemzőivel és tanításával kapcsolatos kutatásokba*: e kutatások segítségével várhatóan egyfelől jobban érthetőek lesznek azok a befogadói, nyelvhasználói megértési folyamatok, illetve attitűdök, amelyek egy-egy vizsgált neologizmussal kapcsolatban a kérdőíves felmérések adatai alapján tapasztalhatók; másfelől lehetővé válik, hogy a különböző évekből származó adatok segítségével idővel a nyelvi változási folyamatok és a neologizmushasználat terén megjelenő, diakrón sort alkotó jellemzők is tanulmányozhatóak legyenek.

Irodalom

Benczes, Réka. 2006. *Creative Compounding in English. The Semantics of Metaphorical and Metonymical Noun-Noun Combinations*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Benczes Réka. 2014. Ami rímel, az stimmel: Az alliteráció és a rím szerepe a neologizmusokban. In *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II.: a XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (ELTE BTK Budapest, 2013. március 26–28.) előadásaiból készült tanulmánykötet*, szerk. Ladányi Mária–Vladár Zsuzsa–Hrenek Éva. 109–114. Budapest: MANYE, Tinta Könyvkiadó.
- Cooper, David L. 1999. *Linguistic Attractors. The Cognitive Dynamics of Language Acquisition and Change*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Croft, William 2000. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Harlow–New York: Longman.
- Fauconnier, Gilles 1994. *Mental Spaces*. Cambridge: MIT Press–Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark. 1998a. Conceptual Integration Networks. *Cognitive Science* 22 (2): 133–187.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark. 1998b. *Principles of Conceptual Integration*. In *Discourse and Cognition*, ed. Koenig, Jean-Pierre. 269–283. Stanford, California: CSLI Publications.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark. 2002. *The way we think*. New York: Basic Books.
- Keller, Rudi. 1990. *Sprachwandel: von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Tübingen: Francke.
- Kövecses Zoltán. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Kövecses, Zoltán. 2015. *Where Metaphors Come From. Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Kövecses Zoltán–Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lackfi János. 2000. *Öt seb. Versek*. 89. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó.
- Ladányi Mária. 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lakoff, George–Johnson, Mark. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George. 2006. The contemporary theory of metaphor. In *Cognitive Linguistics: Basic Readings*, ed. Geeraerts, Dirk. 185–238. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Lehrer, Adrienne. 2003. Understanding trendy neologisms. *Rivista di Linguistica* 15 (2): 369–382.
- Lengyel Klára. 2000. Az elvonás. In *Magyar grammatika*, szerk. Keszler Borbála. 340–341. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Long, D. L.–Graesser, A. C. 1988. Wit and humor in discourse processing. *Discourse Processes* 11 (1): 35–60.

- Minya Károly. 2003. *Mai magyar nyelvújítás – szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Sólyom Réka. 2014a. *A mai magyar neologizmusok szemantikája*. *Nyelvtudományi Értekezések* 165. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sólyom, Réka. 2014b. Semantic Features of Hungarian Neologisms With the Prefix *Be*: Analysis of Some Frequently Used Verbs (e.g., *bevállal*). *AHEA – Hungarian Cultural Studies. E-Journal of the American Hungarian Educators Association* 7: 358–373. DOI: 10.5195/ahEA.2014.148, <http://ahEA.pitt.edu/ojs/index.php/ahEA/article/view/148/129>
- Sólyom Réka. 2015. Szaknyelvi nyelvhasználat és kommentelés. Egy internetes szakmai honlap cikkeinek és fórumszövegeinek szemantikai-pragmatikai jellemzői. *Jelentés és Nyelvhasználat* (2): 45–61.
- Sweetser, Eve–Fauconnier, Gilles. 1996. Cognitive Links and Domains: Basic Aspects of Mental Space Theory. In *Spaces, worlds, and grammar*, eds. Sweetser, Eve–Fauconnier, Gilles eds. 1–28. Chicago: The University of Chicago Press.
- Tolcsvai Nagy, Gábor. 2005. *A Cognitive Theory of Style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*, szerk. Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor. 19–49. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Turner, Mark. 2007. Conceptual Integration. In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, eds. Geeraerts, Dirk–Cuyckens, Herbert. 377–393. Oxford: Oxford University Press.
- Varró Dániel. 1999. Téli szonett. In *Bögre azúr. Versek*. 14. Budapest: Magvető.

LANGUAGE CHANGE, CREATIVITY, AND INTERPRETATION

Neologisms in present-day Hungarian

The paper analyses in a functional-cognitive framework the process of language change and language creativity, and related to this, the attitudes of language users within a typical field of present-day use of Hungarian, that of neologisms. In order to clarify the notion of neologism (which sometimes raises problems, cf. Minya 2003, 13) the talk builds on the following definition: “a neologism is a linguistic phenomenon with a novel structure, which in a given situation is attributed a new meaning and/or a novel style compared to the speaker’s and/or the hearer’s previous (or expected) experience, knowledge and expectations. The process of ascribing meaning and style is dynamic, and may vary along a scale depending on the above mentioned features, even within a particular language user” (Sólyom 2014a, 19). The paper analyses neologisms in the sense

of this definition, with several aims: to explore neologisms with various grammatical structure in the internet's "written-spoken" (Bódi 1998, 186) language (e.g. neologisms with the prefix *be*: *becéloz*, *bedrágul*, etc.; verbs derived from nouns, e.g. *facebookol*, *szelfizik*, etc.; compounds, e.g. *gerillakertész*, *kattintásvadász*, etc.; neologisms created by back-formation, e.g. *árfolyamrögzít*, *kamubejelent*, etc.; conversions, e.g. *csúcs*, *zsr*; etc.) as well as to analyse the semantic-pragmatic features of some hapax legomena (nonce words) from contemporary Hungarian literature. A further aim of the paper is to present the strategies of interpretation, the processes of meaning construal and the attitudes which have been investigated by the author for the past 10 years (cf. Sólyom 2013, 2014a, b). In this research, informants of different age groups answered questions contained in a questionnaire about neologisms. Such a survey was conducted among university students (already working teachers) in the autumn of 2015; consequently, the paper can provide some new results about language users' processes of interpreting neologisms.

Keywords: language change, creativity, neologism, functional-cognitive framework, conceptual integration

JEZIČKE PROMENE, KREATIVNOST I RAZUMEVANJE

Neologizmi u savremenom mađarskom jeziku

Studija se bavi promenama u savremenom mađarskom jeziku i kreativnošću novih reči, te iz funkcionalno kognitivnog ugla analizira semantičke i stilske karakteristike neologizama, kao i stavove govornika prema njima. Analiziraju se reči sa različitim gramatičkim strukturama – glagoli sa prefiksima *be-*, složenice, glagoli derivirani pomoću sufiksa *-l/-z*, reči stvorene odvajanjem, pridevi nastali od imenica – koje je autor prikupio u proteklih pet godina, odnosno pomoću ankete sprovedene u jesen 2015. godine. Pomoću dobijenih odgovora mogu se izvesti zaključci o procesima koji se odvijaju kod govornika a tiču se semantičkog konstruisanja i stilskog uobličavanja novih reči. Osim toga, materijal omogućava grafički prikaz semantičkih struktura pojedinih neologizama u okviru modela pojmovnih integracija (*blendingmodell*). U studiji se na kraju prikazuju odgovori koji potiču od ispitanika nastavnika a tiču se uloge neologizama u nastavnom procesu.

Cljučne reči: jezičke promene, kreativnost, neologizam, funkcionalno-kognitivna analiza, pojmovna integracija